

O'ZBEK TILIDA FONETIKA VA UNING AHAMIYATI

Reymova Shinargul Begdullaevna

Qoraqalpog'iston Respublikasi Chimboy tumani

38-sonli umumiy o'rta maktabi

O'zbek (Davlat tili) tili fani o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17803616>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tili fonetikasining asosiy masalalari, tovush tizimi, unli va undosh tovushlarning xususiyatlari, shuningdek bo'g'in va urg'u haqidagi nazariy ma'lumotlar yoritilgan. Maqolada fonetika fanining ahamiyati, uning o'quvchi nutq madaniyatini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: fonetika, tovush, unli, undosh, bo'g'in, urg'u, talaffuz, o'zbek tili.

Abstract. This article discusses the main issues of Uzbek phonetics, including the sound system, the characteristics of vowels and consonants, as well as the concepts of syllable and stress. It also analyzes the importance of phonetics and its role in developing students' speech culture.

Keywords: phonetics, sound, vowel, consonant, syllable, stress, pronunciation, Uzbek language.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные вопросы узбекской фонетики, звуковая система, особенности гласных и согласных звуков, а также понятия слога и ударения. Анализируется значение фонетики и её роль в формировании речевой культуры учащихся.

Ключевые слова: фонетика, звук, гласный, согласный, слог, ударение, произношение, узбекский язык.

Til — insonlarning o'zaro aloqa, fikr almashish, his-tuyg'ularni ifoda etish vositasidir. Har bir xalqning o'z milliy tili bo'lib, bu til o'sha xalqning madaniyati, tarixiy merosi va tafakkuri bilan chambarchas bog'liqdir. Tilshunoslikning asosiy bo'limlaridan biri — fonetika — tildagi tovushlarni, ularning hosil bo'lishi, talaffuzi va yozuvdagi ifodasini o'rganadi.

O'zbek tili fonetikasi nafaqat tovushlarni o'rganadi, balki so'zning to'g'ri aytilishi, urg'u va ohangning nutqdagi o'rnini ham tahlil qiladi. Shuning uchun ham fonetika tilshunoslikning eng muhim va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan bo'limidir.

Fonetika (yunoncha *phōnē* — “tovush” so'zidan) — tildagi tovushlarning fiziologik, fizik va lingvistik jihatlarini o'rganuvchi fan. U uch yo'nalishda o'rganiladi:

1. **Artikulyatsion fonetika** — tovushlarning nutq a'zolari yordamida hosil bo'lish jarayonini tahlil qiladi.
2. **Akustik fonetika** — tovushlarning fizik xususiyatlarini (chastota, balandlik, kuch, tembr) o'rganadi.
3. **Funksional fonetika** — tovushlarning tildagi ma'no farqlashdagi rolini, ya'ni fonemik ahamiyatini aniqlaydi.

Fonetikaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- tildagi barcha tovushlarni aniqlash va tasniflash;
- talaffuz me'yorlarini belgilash;

- yozuv va talaffuz o'rtasidagi munosabatni o'rganish;
- nutq madaniyatini shakllantirishga yordam berish.

O'zbek tili tovush tizimi jihatidan boy va murakkab tuzilishga ega. O'zbek tilida jami **30 ta tovush** mavjud:

• **6 ta unli tovush:** *a, e, i, o, o', u;*

• **24 ta undosh tovush:** *b, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, x, y, z, ng, ch, sh, g', ts* (so'nggisi asosan o'zlashma so'zlarda uchraydi).

Bu tovushlar yozuvda 29 ta harf orqali ifodalanadi. O'zbek tili fonemik tizimida unli va undoshlarning uyg'unligi, so'z bo'g'inlariga ta'siri muhim o'rin tutadi. Tovushlarning talaffuzdagi ozgina o'zgarishi so'z ma'nosini butunlay o'zgartirib yuborishi mumkin: masalan, *bal* va *bol*, *kul* va *ko'l*, *gul* va *g'ul* so'zlarini solishtiraylik.

Unli tovushlar havo oqimi og'iz bo'shlig'idan erkin o'tib, hech qanday to'siqqa uchramay hosil bo'ladi. Ular nutqda bo'g'in yasovchi rol o'ynaydi. O'zbek tilidagi unli tovushlar labning ishtirokiga ko'ra **lablangan (o, o', u)** va **lablanmagan (a, e, i)** unilarga bo'linadi. Shuningdek, og'iz bo'shlig'ining ochilish darajasiga ko'ra **keng (a, o, o')** va **tor (e, i, u)** unilar mavjud.

Undosh tovushlar esa havo oqimi biror to'siqqa uchrab hosil bo'ladi. Ular bo'g'in yasay olmaydi, lekin bo'g'in tarkibida ishtirok etadi. Undoshlar hosil bo'lish joyiga ko'ra **lab, til, tish** undoshlari, hosil bo'lish usuliga ko'ra esa **portlovchi, sirg'aluvchi, aralash** turlarga bo'linadi.

Masalan, *p, b, t, d* — portlovchi; *s, sh, x* — sirg'aluvchi undoshlardir.

Bo'g'in — so'zning talaffuzdagi eng kichik tovush birligi bo'lib, odatda bitta unli tovush asosida hosil bo'ladi. Masalan: *o-na, da-da, ki-tob, bo-la-lar*.

O'zbek tilida so'zda nechta unli tovush bo'lsa, shuncha bo'g'in bo'ladi. Bo'g'inlar tarkibiga ko'ra **ochiq (unli bilan tugaydigan)** va **yopiq (undosh bilan tugaydigan)** turlarga bo'linadi.

Urg'u esa so'zda bir bo'g'inning boshqalarga nisbatan kuchliroq talaffuz qilinishidir.

O'zbek tilida urg'u asosan **so'nggi bo'g'inga** tushadi: *kitob', o'qituvchi, dalá*. Urg'u nutqning ohangdorligini, so'zning to'g'ri talaffuzini ta'minlaydi.

Fonetika bilimini o'zlashtirish o'quvchilarga quyidagi jihatlarda foyda beradi:

- so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish va yozuv me'yorlariga rioya etish;
- tovushlar orqali so'z ma'nosining o'zgarishini tushunish;
- sheva va adabiy til talaffuzi orasidagi farqni anglash;
- nutq madaniyatini rivojlantirish.

Fonetika tili o'rganishning poydevori hisoblanadi. Agar o'quvchi tovush tizimini chuqur bilsa, so'z yasalishi, morfologiya, sintaksis kabi bo'limlarni o'zlashtirish ham ancha osonlashadi.

Bugungi kunda to'g'ri talaffuz, aniq va ifodali nutq jamiyatda har bir insonning madaniy saviyasini ko'rsatadi. Shuning uchun fonetika nafaqat o'quv fani, balki amaliy hayotda ham zarur bilim sohasidir.

Xulosa qilib aytganda, fonetika tildagi tovushlarning hosil bo'lishi, talaffuzi va tizimini o'rganuvchi muhim sohadir. O'zbek tili fonetikasi o'zining boy tovush tizimi, talaffuz me'yorlari va ohangdorligi bilan ajralib turadi. O'quvchilar fonetika orqali so'z va tovush o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur tushunadi, to'g'ri talaffuz va yozuv me'yorlarini o'zlashtiradi.

Fonetika bilimiga ega bo'lish — bu nafaqat to'g'ri so'zlash, balki tilimizning boyliklarini asrab-avaylash, uni rivojlantirish demakdir. Tilning tozaligi va go'zalligi fonetik me'yorlarga rioya qilishdan boshlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'. Abdurahmonov, A. G'ulomov, Sh. Rahmatullayev. **“Hozirgi o'zbek adabiy tili”**. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2019.
2. Sh. Rahmatullayev. **“Tilshunoslikka kirish”**. — Toshkent: O'qituvchi, 2018.
3. M. Asqarova, N. Mahmudov. **“O'zbek tili: Darslik (9-sinf uchun)”**. — Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022.
4. N. Mahmudov, A. Nurmonov. **“O'zbek tilining nazariy asoslari”**. — Toshkent: Fan, 2017.
5. M. Jo'rayev. **“Nutq madaniyati va to'g'ri talaffuz asoslari”**. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.
6. A. Madvaliyev (tahriri ostida). **“O'zbek tilining izohli lug'ati”** (5 jildlik). — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
7. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. **“O'zbek tili fani bo'yicha umumta'lim maktablari uchun o'quv dasturi”**. — Toshkent, 2023.